

HELENA DOBROVOLJC

O RIBI FARONIKI IN KAKO PISATI *POL ŽENSKA POL KAČA*

COBISS: 1.04

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.32.1.10](https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.10)

VPRAŠANJE

V različnih etnoloških virih in na spletu srečujem zapise o *ribi Faroniki* (tudi Veroniki), opisujejo jo kot človeško bitje z ribjim repom, v legendah o kamniški Veroniki tudi s kačjim repom. Zapisi, ki sem jih zasledil, so npr.:

- *Vila iz Podsrede naj bi bila pol ženska pol kača.*
- *V njem naj bi polžena – polkača Veronika čuvala skriti zaklad.*

Ker poznamo besede *polobla*, *polbog*, *polčlovek* in podobno, mislim, da je prav pisati skupaj. Na Franu ne najdem nobenega od naštetih zapisov. Kako utemeljiti zapise in kaj priporočate?

ODGOVOR

Skladenjske zgradbe *pol ženska pol kača* ni mogoče enačiti z zloženkami tipa *polkrog*, *polotok* ali *polizdelek*, ki jih jezikoslovje sprva umeščalo med sklope (Toporišič 2000: 195), pozneje pa tudi med zloženke s količinskim števnikom v prvem delu (npr. v *Slovenskem pravopisu* 2001, člen 494: *polčas*). Medtem ko je tvorjenka kot leksem povsem samostojna in za njeno ustrezno razumevanje ne potrebujemo nobene druge skladenjsko povezane ali nepovezane enote, lahko zgradbo *pol ženska pol kača* uvrstimo med binomiala (Malkiel 1959) ali dvojčiče (Toporišič 1996), za katere je značilna ponovitev iste skladenjske zgradbe (pogosteje z veznikom *in* kot brez njega), stalnost vrstnega reda sestavin in njuno pomensko dopolnjevanje. Našteto so tudi razlogi za njihovo pomensko približevanje frazeološkim parnim obrazcem (Kelih 2012: 142).

V gradivu slovenskih slovarjev smo zasledili različne besedne zveze tega tipa, zapisane tudi brez vmesnih veznikov in ločil, in sicer:

(a) v ponazarjalnem delu slovarskih sestavkov

- **pol:** pol človek, pol riba, *halb Mensch*, *halb Fisch*, *Cig*. (Pleteršnik 1894/95)

Helena Dobrovoljc ■ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana ■
 helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si ■ <https://orcid.org/0000-0002-3568-8453>

- **pol/napol:** pol riba, pol človek; napol riba, napol človek (Levec 1899)
- **pol:** pol tič pol miš, pol riba pol človek, pol človek pol konj (SP 1950, SP 1962)
- **pol:** nar. pol tič pol miš *netopir* (SSKJ)
- **miš:** nar. [...] pol tiča pol miša *netopir* (SSKJ)
- **tič:** nar. pol tič(a) pol miš(a) *netopir* (SSKJ)

(b) v razlagalnem delu slovarja:

- **čudo:** *nenavadno, fantastično bitje ali stvar:* iz vode se je pokazalo čudo: pol človek, pol riba (SSKJ)
- **čatež:** *bitje, ki je pol človek pol kozel* (SSKJ)
- **Triton:** |grška bajeslovna oseba, pol človek, pol riba| (SP 2001)
- **Ehidna:** *pošast v podzemlju, pol ženska pol kača, mati Sfinge, Himere, Kerbera in lernajske kače* (Wiesthaler)

Pregled, iz katerega izločamo terminološko *pol tič pol miš*, ki opisuje in poimeňuje netopirja, kaže na še eno univerzalno značilnost tovrstnih zgradb: **predvidljivost zaporedja**. Ta potrjuje ugotovitve Cooperja in Rossa (1975), češ da ima pri določanju zaporedja prvin takih zgradb v angleščini pomembno vlogo tudi semantični dejavnik in da je na prvem mestu pogosteje *tu* kot *tam*, *zdaj* kot *prej/pozneje*, da ima prednost *odraslo* pred *nedoraslim*, *moško* pred *ženskim*, *ednina* pred množino, *živo* pred neživim in – kar je za naše zgradbe pomembno – vse, kar opisuje *prototipičnega govorca*, pred drugimi bitji. (Prim. tudi Kelih 2014.) To je tudi pragmatično pojasnilo, zakaj je na prvem mestu vedno človeški (misleči) del bajeslovnega bitja, v našem primeru poimenovan *ženska* ali v starejšem gradivu tudi *žena*.

Z zgradbami *pol ženska pol kača*, *pol človek pol riba*, *pol človek pol konj* ... torej označujemo in poimenujemo bitja z deloma človeško, deloma živalsko podobo, npr. morska deklica je *pol ženska pol riba*, kentaver je *pol človek pol konj*, mitološki Triton je *pol človek pol riba*, Ehidna pa *pol ženska pol kača*. Podobni so tudi opisi Ehidne v drugih jezikih, npr. ang. *half-woman and half-snake*; nem. *halb Mädchen, halb Schlange*; fr. *moitié femme et moitié serpent*; pl. *połowie kobiety, w połowie węża*; češ. *napůl žena a napůl had*; hr. *pola nimfa, a pola zmija*.

Te skladenjsko večdelne enote tipa *pol ženska pol kača* torej niso zloženske ali sklopi, kot beremo v starejših priročnikih, npr.:

V sklopu obdrže sestavine svojo besedno funkcijo, postavljajo se druga poleg druge in nimajo veznega vokala: *nepridiprav, nemanič, peš pot, dolgčas, vbogajme, božjast* (iz *božja oblast*), *mojster skaza, možicelj vstajač, pol ptič pol miš* (*netopir*), *menda* (iz *menim da*), *morebiti, seveda, dveleten, trinožnik, poldne*. (SS 1956: 71)

Jukstapozicija je še očitna v primerih: *figa mož* (Plet. *figa-mož* in *figamož*); *mož beseda*; *laž-beseda* 'lažniva beseda' (Valj.); *kljuka-nos* 'Mensch mit Adlernase' (poleg *kljukonos*); *laketbrada*; *veter beseda* 'neznačajen človek' (blkr., Breznik); *zeza-mož* 'počasnež' (Raič; prim. *zeza* 'Steiss

des Geflügels’); *mojster skaza*; *pedenj-človek*; *možicelj vstajač*; *pekel-vice* ‘Orakelblume’; *pol tič pol miš* ‘Fledermaus’, v Sp. Idriji sklanjatev *poltičpolmiša*; to gre vsekakor dlje kakor *pol riba pol človek* ‘morska deklica’, *pol človek pol konj* ‘centaver’, kjer so posamezni deli še pomensko ločeni. (Bajec 1952: 87)

Gre za stalnejše dvočlenske opisne zveze oziroma binomialne zgradbe, zato jih pišemo narazen, navadno brez ločil, a v novejšem gradivu tudi z vejico (podobno kot zveze z *deloma* in *napol*), kar ne vpliva na njihov pomen. V sodobnih slovarjih take zveze niso izpostavljene in ne pomensko pojasnjene, kar bi bilo treba izpopolniti tudi zato, ker njihovo živost v besedilih potrjuje raba.

Za konec omenimo še, da sta riba Faronika kot mitološko bitje in kamniška grofica Veronika povezani le posredno. Razlage o tem, kako je od ribe Faronike prišlo do pol ženske pol kače (Veronike), najdemo v etnoloških študijah, npr. pri Moniki Kropelj (2003), ki pojasnjuje, da naj bi ime ribe Faronike »izviralo iz ljudskega verovanja, da so se faraonovi bojevniki, ko jih je pogoltnilo Rdeče morje, spremenili v ribe in lahko v določenih okoliščinah prevzamejo človeško podobo«. Kasneje se je ustno izročilo o ribi Faroniki »prepletlo z ljudsko pripovedjo o Veroniki z Malega gradu v Kamniku, ki je bila zaradi svoje pohlepnosti začarana v bitje, napol dekle, napol kačo (v žensko s kačjim spodnjim delom telesa)« (Kropelj 2003: 123).

LITERATURA

- Bajec 1952** = Anton Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika III: zloženke*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.
- Cooper – Ross 1975** = William E. Cooper – John Ross, World order, v: *Papers from the parasession on Functionalism*, ur. Robin Grossman – James San – Timoty Vance, Chicago: Chicago Linguistic Society, 1975, 63–111, <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/60341/1/15%20PDF.pdf>.
- Kelih 2014** = Emmerich Kelih, Paarformeln und Binomiale im Slowenischen: ein korpusbasierter Ansatz, v: *Phraseologie im Wörterbuch und Korpus / Phraseology in Dictionaries and Corpora*, ur. Vida Jesenšek – Peter Grzybek, Maribor: Univerza v Mariboru, 2014, 141–154.
- Kropelj 2003** = Monika Kropelj, Cosmology and Deities in Slovene Folk Narrative and Song Tradition, *Studia mythologica Slavica* 6 (2003), 121–145, http://sms.zrc-sazu.si/pdf/06/SMS_06_Kropelj.pdf.
- Levec 1899** = Fran Levec, *Slovenski pravopis*, Na Dunaju: v cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig, 1899.
- Malkiel 1959** = Yakov Malkiel, Studies in irreversible binomials, *Lingua* 8 (1959), 112–160.
- Pleteršnik 1894/95** = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, 2014 (1894–1895), www.fran.si.
- SP 1950** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU, 1950.
- SP 1962** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: DZS, 1962.
- SP 2001** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU – Založba ZRC, 2001.
- SS 1956** = Anton Bajec – Rudolf Kolarič – Mirko Rupel – Jakob Šolar, *Slovenska slovnica*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.
- SSKJ** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: SAZU – Državna založba Slovenije, 1970–1991.
- Toporišič 1996** = Jože Toporišič, Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini, *Slavistična revija* 44.3 (1996), 269–278.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Založba Obzorja, 2000.